

СТАНОВИЩЕ

По дисертационен труд по научна специалност Изкуствознание и изобразителни изкуства, професионално направление Теория на изкуствата 8.1

На тема: „Стенописи от археологическите разкопки на средновековната българска столица Търново” с автор: Диана Тодорова Косева-Тотева

От проф. д-р Хитко Стефанов Вачев, член на Научно жури

Дисертантът Диана Тодорова Косева-Тотева е родена на 11. 11. 1959 г. в град Велико Търново. От 1977 г. до 1983 г. е студент във Факултет „Изобразителни изкуства” на ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий”. През 1983 г. получава магистърска степен. През същата година постъпва на работа като художник-реставратор в Исторически музей Велико Търново. В периода 1989-2005 г. е уредник в отдел „Християнско изкуство” при Регионален исторически музей Велико Търново. От 2005 г. до наши дни е завеждащ отдел „Християнско изкуство” при Регионален исторически музей Велико Търново. Извършва консервация и реставрация на икони от фонда на РИМ – Велико Търново, керамични икони от разкопките на Дворцовия манастир и манастира „Св. Пантелеймон” във Велики Преслав, стенописи от църквата „Св. 40 мъченици”, църквата южно от манастира Великата лавра, стенописи от храмове №№ 2, 19, 20 на крепостта Трапезица във Велико Търново. Изнесла е доклади на 22 национални и международни научни форума. Има специализация в университета „Аристотел” в Солун.

Данни за дисертацията и автореферата. Дисертационният труд се състои от две части. Първата включва Увод, 3 глави, Каталог, Заключение в обем на 350 стр., 30 чернобели и 27 цветни илюстрации и приложение с архитектурния план и украса на средновековните църкви. Във втората част са представени таблици които илюстрират каталога и аналозиите на стенописите.

Увод. В тази част на труда е аргументиран изборът на темата, териториалния и обхват и хронологическата рамка. Представена е целта на изследването и използваните методи за постигането ѝ.

Глава I. Стенописи от археологически разкопки – история на проучванията. В рамките на отделен параграф са разгледани в хронологична последователност сведенията за църковната живопис. Обърнато е внимание, че най-ранните от тях се откриват в средновековни писмени паметници – житието на търновския патриарх Йоаким I (1235-1246) и ктиторския надпис на цар Иван Асен II (1218-1241) от църквата „Св. 40 мъченици”. Дисертантката правилно отбелязва, че началото на системните проучвания

върху стенописната украса на църквите в Търново е поставено в началото на XX в. То се свързва с ранната изследователска дейност на А. Грабар. Впоследствие са проследени етапите в проучванията на религиозната живопис, като е отчетена обвързаността им с темповете и мащабите на археологическите проучвания в средновековната столица и околността ѝ до началото на XXI в. В друг параграф от тази глава, е представена информация за стенописите открити при археологически проучвания и строителни дейности. Паметниците от които те произхождат са групирани въз основа на топографското им разположение в столицата: стенописи от крепостта на Царевец, стенописи от крепостта Трапезица, църкви в кварталите, храмове в околностите. В последната част от тази глава е обърнато внимание на консервационно-реставрационните проблеми на стенописния материал и неговото опазване.

Глава II. Стенописи от украсата на търновските църкви. Стенописите открити при археологическите проучвания в столицата на Второто българско царство са разгледани по комплекси – църкви и манастири, а в някои случаи се имат предвид дворцови постройките и зали. В рамките на отделен параграф са представени стенописите от църквите в крепостта на Царевец. На базата на представения детайлен преглед на наличния немногоброен емпиричен материал, произхождащ от храмовете в тази част на столицата, дисертантката отбелязва, че това състояние затруднява възможностите за обективни обобщителни изводи. Анализът на останките от интериорната украса на дворцовата архитектура и позволява аргументирано да изкаже виждане за наличие на светска живопис през разглежданата епоха. В друга част от тази глава, на базата на архитектурни наблюдения и изследване стила и иконографията на оцелялата живопис, Д. Тотева успява в значителна степен да разграничи храмовете строени и зографисани през XIII и съответно през XIV в. в крепостта Трапезица. Категорично към тринадесетото столетие се отнасят стенописите в църкви №№ 10, 12 (първи слой), 13, първи и втори слой от църква № 19. На границата между XIII-XIV в. е зографисан храм № 6. През XIV в. е положена стенописната украса в църкви №№ 2, 4, 5, 8, 11, 12 (втори стенописен пласт), 14, 19 (трети стенописен пласт). Установено е, че иконографската програма на притворите навсякъде е свързана с изображения на монаси, преподобни и църковни отци, разнообразна с ктиторски композиции, често свързани с погребенията, извършени в тази част от храмовете. В друг параграф са разгледани стенописите от църквите в кварталите: „Св. Димитър”, „Св. Четиридесет мъченици”, църква южно от храма „Св. Четиридесет мъченици”, „Св. Апостоли Петър и Павел”. Стенописният материал е разпределен в три групи: запазен *in situ* в църковните ансамбли, открити фрагменти от разкопки около тях, фрески от новооткрити църкви. Изказано е добре аргументирано мнение, че ктитори на изграждането и преустройствата на храма „Св. Четиридесет мъченици” и „Св. Апостоли Петър и Павел” се явяват българските владетели, т.е. запазената живопис е свързана директно с управляващата династия. В последната част от тази глава е представен стенописният материал от църквите в околностите на средновековната столица: Старият Преображенски манастир, църквите при с. Горско Ново село, с. Хотница, с. Леденик.

Глава III. Особенности на живописца – ателиета, художници, връзки и влияния. В тази част от изследването Д. Тотева спира своето внимание върху един изключително важен дискуссионен въпрос – явлението „Търновска художествена школа“. Добре аргументирано е виждането ѝ, че понятието „Търновска художествена школа“ се свързва приоритетно с нейната самобитност и всеобхватност в рамките на Второто българско царство (XIII-XIV в.). Проследено е развитието на живописца в Търновград през XIII век. В рамките на това столетие са разграничени два основни периода. Първият се свързва с времето на управлението на цар Иван Асен II. Художествените процеси от това време и характерът на живописца се отличават с редица особености, които отразяват предпочитанието на художниците към класическите модели. Зараждането на този специфичен стил се свързва с работата на солунските зографи, работили стенописите в южния кораб на църквата „Св. Богородица Ахиропиитос“. Проследявайки развитието на живописца в столицата от средата до края на XIII в. Д. Тотева установява появата на художествен кръг в Търновград, който се отличава със собствен почерк. Анализирайки комплексно паметниците дисертантката изказва добре подкрепено с факти виждане, че трудно може да се говори за съществуването на художествена школа по това време. През този период по-скоро протичат художествено процеси, които превръщат столицата в утвърден художествен център. Следващия параграф е посветен на развитието на живописца в столично Търново през XIV в. Активното църковно строителство през това столетие и утвърдения ред за стенописване са основния фактор, който стимулира художествения живот в столицата. Фактически монументалната живопис е тази, която налага водещите тенденции в българското средновековно изкуство. Отчетено е, че използваните византийски образци до голяма степен очертават посоката в развитието на изкуството и художествените занаяти. Специално внимание е обърнато на мозаечната живопис, която приоритетно се свързва с изпълнението на икони поставяни върху олтарната преграда или проскинитарии. До началото на XIV в. продължават да работят екипите, участвали в стенописването на столичните църкви около средата на XIII в. В стилowo отношение тези художници запазват колоритното звучене и орнаментиката на живописца, но формите стават по-тежки и се усеща отсъствието на деликатния рисунък. По време на дългогодишното управление на цар Иван Александър е отчетлив подемот в църковното строителство и стенописването на редица църкви. Дисертантката правилно свързва утвърждаването на исихастките идеи, които се открояват в съдържанието на живописца, в общата концепция, в интерпретацията на сцените и редица специфични иконографски детайли.

Четвърта глава. Каталог. Отчитайки състоянието на емпиричния материал и стремежа да обнародва всичко известно за интериорната украса на църквите, Д. Тотева правилно се насочва към изработката на каталог. В него са подбрани 300 фрески, които са обвързани с информация, касаеща обекта от който произхождат, годините на откриване, имената на проучвателите, размерите и общи данни за архитектурата, външната и вътрешна украса.

Заклучение. В тази част от изследването са представени коректно всички изводи, отнасящи се до състоянието и развитието на живописата в средновековната столица Търновград през XIII-XIV в.

Рецензираният дисертационен труд съдържа научни резултати, които представляват оригинален принос в науката. Той е показателен за добрите теоретични познания и практически умения на неговия автор и умението му да провежда самостоятелни изследвания. Отчитайки комплексния изкуствоведско-археологически и исторически характер на работата, дисертантката удачно е използвала сравнително-аналитичния и други типологически методи, които са в съответствие със спецификата на изследване. Следва да се даде и положителна оценка на разработката от езикова гледна точка. Използвана е утвърдената в научната литература съответна терминология.

Авторефератът на дисертационния труд е в съответствие със задължителните изисквания. В него са отразени структурата и съдържанието на работа, научните приноси и публикациите по темата в научните издания.

Научни приноси. В продължение на повече от столетие, средновековната столица на Второто българско царство Търновград се проучва по археологически път. При разкриването на археологическите структури сравнително често се попада на стенописен материал, принадлежащ към интериорната украса на църковни и някои представителни светски сгради. Върху част от проблемите свързани с характеристиката на този вид паметници са изказани виждания, някои от които са с по-голяма, а други с по-малка научна тежест. На този фон добре могат да бъдат доловени същинските научни приноси на дисертацията.

За първи път в изследване е включен целият наличен стенописен материал от търновските средновековни храмове, като обработените фрагменти са близо 10000. Наред с това, при извличане на информация за стенописната украса са използвани фотографии, рисунки, схеми и други данни. Сюжетното разнообразие на известната досега картина за средновековната търновска живопис е обогатено с новоразкритите 60 образа на светци и ктитори. За първи път са представени стенописите, открити в северния двор на църквата „Св. 40 мъченици“. Въз основа на изображенията върху тях се придобива представа за лицата и костюмите на няколко ктиторски двойки и една цялостна композиция на търновския владетелски двор, свързана с първото стенописване на църквата, отразено в надписа на цар Иван Асен II. Открити са иконографските и стилови образци, които обособяват група паметници, пряко свързани с византийските модели, и други, които могат да бъдат причислени към произведенията на търновския художествен център. Потърсен е отговор на въпросите свързани с художниците, ателиетата и времето, когато са изписани търновските храмове и дворци. Комплексно погледнато всичко това има за резултат създаването на адекватна представа за стенописната украса на църквите в столичния Търновград през епохата на Второто българско царство.

Заключение. Докторската дисертация „Стенописи от археологическите разкопки на средновековната българска столица Търново” с автор Диана Тодорова Косева-Тотева притежава качествата и достойнствата на сериозен научен труд с реални приноси, на базата на което предлагам на уважаемите членове на Научното жури да присъдят на дисертанта образователната и научната степен „доктор” по научна специалност Изкуствознание и изобразителни изкуства професионално направление Теория на изкуствата 8.1

Изготвил становището:

Проф. д-р Хитко Вачев:

10.11.2015 г.